

Lokalinė kultūra istorijos ir geografijos kontekste

Irena Regina Merkienė

Straipsnyje nagrinėjama lokalinės kultūros tyrinėjimo problema: aptariama lokalinės kultūros samprata, jos tyrinėjimų kryptys ir uždaviniai, lokalinės savimoneės ir pilietiškumo sąsajos. Pateikti kaimo statybos, gyvenviečių, šeimos ir bendruomenės gyvenimo būdo pokyčių interpretacijos Lietuvos istorijos ir geografijos kontekste pavyzdžiai.

Straipsnio tikslas – naudojant lyginamąjį metodą, sinchroninę ir diachroninę vidinių ir išorinių geografinių ryšių, ekonominių reformų, ūkio, kraštovaizdžio ir pragyvenimo analizę parodyti istorijos ir geografijos kontekste lokalinės kultūros dinamiką, valstybės kuriamo optimalaus ekonomika grindžiamo ūkinės veiklos mechanizmo įtaką tradicinei žemėnaudai, šeimos ir bendruomeniniams santykiams, gyvenviečių, sodybų ir pastatų planams bei statybai ir susidarymą takoskyros tarp istorijos vyksme reformų paliestų ir nepaliestų lokalinių kultūrų, kurių savitumas atsiskleidžia vietiniais tradiciniais ir su jais sumišusiais naujais gyvenimo būdo pavidalais.

Prof. habil. dr. Irena Regina Merkienė, Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių 5, LT-01108 Vilnius, el. paštas: irena.merkiene@freemail.lt

Lokaline kultūra prieš šimtą metų buvo laikoma izoliuota ir dėl to turinčia tik jai būdingų bruožų. Čia galime prisiminti garsų XIX a. anglų etnologą Eduardą Bernetą Tailorą, tyrinėjusį primityviasias kultūras, mitologijos, filosofijos, religijos, kalbos, papročių ir meno raidą. Tačiau jau XX a. pradžioje vokiečių etnologo Lėjaus Frobenijaus arealiniai kultūros tyrimai parodė, kad XX a. tokios kultūros nebeegzistuoja, o ir ankstesniu laikotarpiu vyko nuolatiniai kultūrų mainai, kuriais galima paaiškinti nemaža dalykų, paplitusių keliuose kontinentuose. Iš šios minties kilo *kultūrinių ratų* teorija, kuria buvo siekiama paaiškinti lokalinės kultūros prigimtį. XX a. viduryje manyta, kad ne tik gentis, bet ir modernesnė etninė bendruomenė per šimtmečius ar net tūkstantmečius išlaiko dalį tradicijomis įtvirtinto unikalios archajinio kultūros paveldo, kuris yra tautos dvasios kūrybinių galių išraiška ir jos nacionalinis pasididžiavimas.

XX a. sparti agrarinės kultūros griūtis ir unifikuotų moderniosios kultūros formų antplūdis, ypač XXI a. įsisiūbavę globalizacijos procesai skatino iš naujo vertinti kultūros vyksmą. Lokalinės kultūros istorinis ir geografinis kontekstas iškilo kaip savita kultūros istorijos ir vietinės kultūros specifikos problema, kurią spręsti šiandien tenka atsižvelgiant į daugelį konkrečių aplinkybių ir jų tarpusavio sąveikos pasekmes. Istorinės etninės kultūros problemos – raida, formų paplitimas, tarpkultūrinės sąveikos – pasipildė naujais aspektais: etninės kultūros pavidalų istorija, istorine rekonstrukcija, jų taikomąja verte ir tęstumu.

Konkrečiai lokalinės kultūros charakteristikai svarbus ne tiek pasirenkamo objekto dydis, kiek jo tyrinėjimo apimtys: tyrimų problematika ir tematika, rodanti ūkio struktūros, kultūros politikos ir nuolatos atsinaujinančios individualios kūrybos sąsajas. Jų sandara atsiskleidžia per kultūros realijų formas ir funkcijas, įpročius ir atsinaujinančią patirtį.

Lokalinė kultūra. Ji visada siejasi su tam tikra sutartine teritorija. Ši apibrėžiama ne dydžiu, o santykiu tarp tiriamo objekto ir jo geografinio konteksto. Tad vieno valsčiaus kultūra bus lokalinis tyrimas visų didesnių už jį administracinių teritorinių padalinių, o atskiros valstybės etnokultūriniai tyrimai – platesnės istoriškai susiklosčiusios panašios kultūros srities, kaip antai Lietuvos atveju – Baltoskandijos regiono, Rytų Europos, apskritai Europos ir pan., atžvilgiu. Kas kartą turėsime tam tikros pasaulio dalies gyvenimo būdo charakteristiką. Jos reikšmę mokslui galime apibūdinti sugretindami atomo ir Kosmoso tyrinėjimus. Šių objektų dydis skirtingas, tačiau jų tyrimų svarba mokslui yra lygiavertė.

Tyrinėjimų kryptys. Kokią pozityvią reikšmę atviroje visuomenėje gali turėti konkretus lokalinis geografinis kontekstas? Į šį klausimą netiesiogiai atsakė Timas Edensoras teigdamas, kad tautinis tapatumas yra neatskiriama dalis dalykų, kuriuos paprastai laikome akivaizdžiais, pradedant kraštovaizdžiu, mitybos įpročiais ir baigiant turizmu, kinu, muzika (Edensor 2002). Visa tai ne tik sieja, bet ir solidarizuoja bendruomenę ir iškelia jai bendrus pilietinius tikslus.

Teoriniai lokalinės kultūros klausimai Lietuvoje pasidarė ypač svarbūs XX a. devintajame dešimtmetyje ir iki šiol reikšmingi etninei, tautinei ir pilietinei savimonei, taip pat ir lokalinei savigarbai, apie kurią dažnai vengiama šnekėti bijant iš etnocentrizmo iškylančių nacionalizmo apraiškų. Ūkinio kultūrinio patyrimo sklidimas mikroaplinkoje ir makroaplinkoje, šių aplinkų sąsajos, etniškumo ir tautiškumo išraiška kultūroje, tautos ir bendroji kultūros sandara, kultūros reiškinių kontaminacijos, kultūros tapatumas ir integracijos procesai, etniškumo simboliai etninėje kultūroje, etninės diasporos tyrinėjimo metodika, etninių kultūrinių arealų susidarymas, lokaliųjų kultūros elementų plėtra ir jų

kontaminacijos, etninio kultūrinio tapatumo lokalinė išraiška mažuosiuose administraciniuose teritoriniuose padaliniuose ir jėgos struktūrų įtaka – tai tik dalis geografinio konteksto reikalaujančių teorinių ir taikomųjų su konkrečiomis kasdienio gyvenimo erdvėmis susijusių temų, kurios daugeliu aspektų rado nemažą atgarsį Lietuvos ir užsienio spaudoje. Lietuvai dėl ilgalaikių istorinių ryšių, geografinių sąsajų ir panašių šiuolaikinės kultūros praktinių užduočių šiuo metu labai svarbūs Lenkijoje atliekami lokaliniai (regioniniai) tyrimai, kurie sudaro tarpinę grandį tarp visos visuomenės ir atskirų individų kultūros tyrinėjimų. Šių tyrimų teoriniai ir praktiniai aspektai plačiai aptarti Gžegožo Pyščeko (Grzegorz Pyszczek), Ježio Bartkovskio (Jerzy Bartkowski), Marijano Kempnio (Marian Kempny), Zdislavo Macho (Zdzisław Mach), Izabelės Bukrabos-Rylskos (Izabella Bukraba-Rylska), Anetos Gavkovskos (Gawkowska) ir kt. straipsniuose (*Kultura współczesna* 2004).

Istorijos kontekstas lokalinuose tyrimuose labai svarbus tyrinėjant etninę kultūros istoriją ir atliekant lokalinės antropologijos interpretacines studijas, konceptualiai vertinant ilgalaikį socialinės ir politinės istorijos vyksmo poveikį vietinėms kultūros realijoms. Dėl socialinės atminties įtakos Lietuvoje paplito gyvenimo istorijų tyrimas, kuris ypač reikšmingas lokalinės kultūros pokyčiams ir jų priežastinėms sąsajoms išaiškinti vienos kartos gyvenime.

Socialinėje ir kultūrinėje antropologijoje vidiniai lokaliniai kultūros tyrimai dažniausiai siejami su taikomaisiais mokslais. Vienas uždavinių – mažinti socialines įtampas ir vietinių kultūrų susipriešinimą, kylantį visuomenėje dėl pasikeitusių politinių administracinių ribų, ypač kai istoriškai nesusijusios kelių tautų etninės teritorijos sujungiamos į naujai subordinuotą jų hierarchinę sistemą, ir apskritai dėl etninių demografinių pokyčių. Dėl globalizacijos poveikio didėjanti migracija ardo lokaliųjų bendruomenių socialinių grupių pusiausvyrą ir įterpia į jų gyvenimą naujas nepažįstamas kultūras, kurias būtina profesionaliai įvertinti ir tinkamai pateikti visuomenei, kad palengvėtų atvykėlių integracijos procesai.

Kitas uždavinys – nustatyti modernios egzistencijos saugiklius, galimybes lokalinėje bendruomenėje jaustis saugiai, kai visuomenė sureikšmina individualios karjeros siekimą kaip asmeninio gyvenimo tikslą. Šie tyrimai padeda kurti ir įgyvendinti socializacijos projektus, parengti žmones vietinei darbo rinkai ir įtraukti juos į veiklą, garantuojančią reikiamo lygio šeimos gyvenimo kokybę. Todėl vis dažniau užsienio mokyklose vaikai mokomi pažinti savo gyvenamąjį regioną. Antai Viskonsine (JAV) specialiai šiuo tikslu rengiami mokytojai, galintys profesionaliai perduoti moksleiviams žinias apie to krašto indėnų genčių kultūrą. Viskonsino lokalinės kultūros mokytojų veikla susijusi su projektais, kuriuos įgyvendina muziejininkai, kultūros resursų specialistai, mokytojai ir administratoriai (Wisconsin... 2007: 1–5).

Lokaliniai kultūros tyrimai turi įvairialypę socialinę ekonominę reikšmę. (Gozałčynska-Kočkodaj 2006: 37–43). Apskritai gausėja bandymų vietos gyventojų patirties pagrindu kurti archajinės lokalinės kultūros įvaizdį siekiant komercinių turizmo tikslų. Ekonomikos atžvilgiu materialus (apčiuopiamas) ir nematerialus (neapčiuopiamas) lokalinis kultūrinis kapitalas yra turtas, kuris padeda kurti tiek kultūrinės, tiek ekonomines vertybes. Realijų kultūrinė vertė smarkiai padidina ekonominę jų vertę (Pruskus 2005: 49–51), o lokalinės kultūros istorijos išmanymas prisideda prie kultūros vertybių atpažinimo, kryptingo jų naudojimo ir apsaugos.

Istorijos kontekstas lokalinuose tyrimuose svarbus ir tuo požiūriu, kad šiuolaikinei migruojančiai visuomenei kyla kultūrų trinties, sukeliančios tarpusavio konfliktus, nuolatinė grėsmė. Vietinės kultūros ir jos ištakų pažinimas, prisitaikymas prie jos etinių ir estetinių reikalavimų yra viena iš svarbių bendrabūvio sąlygų, apsauganti nuo išpuolių prieš turistus (Crime... 2005: 1–2) ir emigrantus.

Lokali savimonė ir pilietiškumas. Europoje daug dėmesio skiriama krašto pažinimui, kultūros išsaugojimui ir konstravimui. Taip buvo kuriamas etninis ir lokalinis kultūros tapatumas Čekijoje, Norvegijoje, Suomijoje ir kitur. Tačiau lokalinė bendruomenė retai kada būna etniškai vienalytė. Dar mišresnė ji pagal narių geografinę kilmę dėl nuolatinės gyventojų migracijos. Šiuo atveju santykis tarp *mes* ir *kiti* yra tarsi nesibaigiantys spiraliniai laiptai, kai opozicijos skleidžiasi tarp atskirų laiptelių, laiptų spiralių ir jų visumos. Viskas čia reikalinga, kaip ir bendrų tikslų turinčios visuomenės egzistencijai, nors daugelis jos narių nėra tiesiogiai tarpusavy susiję. Pats realiausias jos pamatas yra bendra teritorija ir dažniausiai visus suvienijanti lokalinė savimonė, atsiskleidžianti per ūkinių, religinių ir kultūrinių saitų visumą, kai siekiant bendrų tikslų, svarbiu veiksniu kartu su ekonomika tampa jausminis ryšys su *vieta* – jos gamtine aplinka, lokale etnine, kultūros ir pilietine istorija ir visuomene. Toks ryšys skatina laikyti save bendruomenės nariu ir savo gerovę sieti su tos *vietos* likimu.

Geografinis ir istorijos kontekstas. Istorija ir geografija lokalinės kultūros tyrimuose yra smarkiai susipynusios ir į abu šiuos dėmenis būtina kaupti dėmesį. Įvairialypiai duomenys leidžia nuosekliau daryti teorines prielaidas pirmiausia dėl sąsajų tarp lokalinės kultūros ir jos vidinio geografinio konteksto, kuris apima istoriškai susiklosčiusius gamtinius gamybinius teritorinius kompleksus ir jų komponentus, tarp jų – vietinius gamtos turtų išteklius ir istoriškai susiklosčiusį kraštovaizdį. Tai sudaro ūkinės kultūrinės veiklos pamatą, formuoja specifinę žinią, padeda rutulioti kultūros tradicijas. Pasitelkus geografinio konteksto socialinius komponentus – tiriamos vietovės savivaldą, demografinius duomenis, ypač gyventojų etninę ir religinę sudėtį, profesijas, amžių ir kt.,

atsiskleidžia kultūros realijų pasirinkimo galimybių ir jų naudojimo ištakos. Tad be vidinių lokalinės kultūros tyrimų, kurie padeda atskleisti lokalinės kultūros resursus, tinkamus panaudoti plėtojant ūkinę veiklą, analizuojami istoriškai susiformavę geografiniai veiksniai ir jų poveikis. Gali būti ir kitas kelias, kai vidiniai lokalinės kultūros tyrimai labiau remiasi istorijos vyksmu ir jos kontekste geografiniai veiksniai atsiskleidžia kaip vietinių ar trajektoriškai perkeliamų idėjų sklaidos ir įgyvendinimo erdvė.

Lietuvos kultūros geografinio konteksto pavyzdys. Kiekvieno iš mūsų kultūros tapatumo pagrindas yra tiek savo lokalaus, tiek aplinkinio pasaulio gamtos ir kultūros sintezė, kuri lengvai pastebima Baltijos regiono kaimo gyvenime. Valdas Muktupavelas apibrėžė baltų kalbų ir teritorinį aspektus, archajiškus tradicinės kultūros sluoksnius, pagoniškos ir krikščioniškos kultūros išraišką, orientaciją į seniausius kultūros sluoksnius kaip panbaltiškumo pamatą (Muktupavelas 2005: 7–12).

Žvilgtterėkime į siaurą kaimo gyvenimo sritį. Vieni iš seniausių duomenų apie žemaičių medžiaginę kultūrą – Konstantino Jablonskio paskelbti XVI–XVII a. dokumentai, kuriuose minimas pastatas namas – *nam, nom, num* arba *wierza* (Merkiene 1976: 95–115). XVI a. jis labiausiai buvo paplitęs Žemaitijos aukštumoje, ypač dabartinėje Telšių apskrityje, kur dauguma gyventojų buvo laisvieji žmonės, buvo palankios sąlygos ūkininkauti ir parduoti savo ūkio produktus Rygoje. Telšių valsčiuje šis pastatas turėjo 3–5 patalpas. Čia laikyta daug arklių ir darbinių jaučių. Jiems apsaugoti prie patalpos su atviru židiniu centre, kur telkėsi šeimos gyvenimas, ir kameros miegoti buvo pristatoma ūkinė priemenė arba *liptai, namogalis*, daržinėlė šienui, trisienis gyvuliams. XVI–XVII a. gyvenamojo pastato su atviro židinio virtuve priemenėje arealas pietuose rėmėsi į Nemuną, o kairiajame krante apėmė Veliuonos valsčių ir driekėsi per Mažąją Lietuvą tolyn į vakarus. Gustavo Renko duomenimis, XIX a. pabaigoje rytuose jis Baltijos pakrantėmis ėjo į šiaurę už baltų ribų (Ränk 1962: 39). Geografiniame kontekste galima rasti užuominų, kad arealų ribos gali būti ne tik palikimas senų tarpetninių kontaktų, jungusių Baltijos jūros pakrančių gyventojus jūros keliais, bet ir pasekmė vėlesnių – XVI a. vidurio – įvykių, dėl kurių šiaurėje administracinėmis ribomis su LDK buvo susietos Latvijos Vidžemė, Latgala ir Pietų Estija, kai per Livonijos karą suiro Livonijos valstybėlių konfederacija, Livonijos ordino ir Rygos arkivyskupijos valdžia pasidavė LDK didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Augustui ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausybei (1569 m. sukurta autonominė provincija). Lietuvą su minėta teritorija XIX a. viduryje siejo arealai archajišku, iš vieno odos gabalo surauktų naginių ir raudonais rinktinais geometriniais raštais papuoštų tunikinio sukirpimo marškinių (Slava, Terentjeva 1986: k. 6, 8, 57). Sūduvoje, po trečiojo

Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo 1795–1807 m. įėjusioje į Naująją Rytų Prūsiją, 1815 m. priklausiusioje Varšuvos kunigaikštystei, o 1815–1915 m. – Lenkijos karalystei, susiformavo arealas, kuriame marškiniai buvo puošiami baltu, juodu ir mėlynu augaliniu ornamentu, padarytu naudojant įvairias siuvinėjimo technikas, plitusias rytiniu Baltijos pajūriu (Slava, Terentjeva 1986: k. 8).

Pietuose atvirų židinių virtuvių arealui taip pat galėjo turėti įtakos dėl administracinės priklausomybės sustiprėję Lietuvos ir Mažosios Lietuvos ryšiai: 1466–1525 m. Kryžiuočių ordino magistras ir 1525–1657 m. Prūsijos kunigaikščiai buvo Abiejų Tautų Respublikos – Lietuvos ir Lenkijos valstybės – vasalai. Be to, prie šių ryšių prisidėjo Prūsijos kunigaikštystės oficialioji religija – ankstyvoji liuteronybė, ėmusi skelbti tikėjamą gimtąją lietuvių kalbą.

Istorijos tėkmėje tautos ne kartą užmezga naujus kultūrinius ryšius išsildamos į kelių tautybių konglomeratus arba suskildamos į dalis, kai jų apgyventa teritorija padalijama ir atsiduria kelių valstybių sudėtyje. Lokalinė kultūra administraciniu atžvilgiu yra makroaplinkos kultūros opozicija. Etniniu atžvilgiu ji yra tam tikros tautybės (titulinės tautos, tautinės mažumos, subetnosos) gyvenamos teritorijos vietinė kultūra. Richardas Detlefsenas, XIX a. pab. – XX a. pr. atlikęs Rytų Prūsijos provincijos kaimo architektūros tyrimus Oberlende, Semboje, Mozūruose, Varmėje ir gausiai lietuvių apgyventose Skalvos ir Nadruvos žemėse, pabrėžė, kad Vokiečių ordinas čia susidūrė su „tvirtai išgyvenusia žemdirbių tauta, sukūrusia savitus gyvenamųjų namų ir ūkinių pastatų tipus“ (Detlefsenas 1995: 10).

Prūsijos valstybėje susiklosčiusi geografinė aplinka – administraciniai ryšiai ir valstybinė politika – sukūrė palankias sąlygas gyventojų migracijai. Iš vokiškai kalbančių kraštų atvykę kolonistai pakeitė krašto demografinę sudėtį. Jie atsinešė savo tradicijas ir ūkinę patirtį. Tačiau savitas vietinis geografinis kontekstas – atšiauresnės klimato sąlygos, vietinės statybinės medžiagos, dėl natūralių gamtos kliūčių mažai Vakarų Europos kultūros paveiktas senasis medinės architektūros paveldas ir nuo vokiečių protėvynės Rytprūsius skiriančios kašubai – iki pat XX a. mažino kolonistų statybos tradicijų poveikį bendrajai kaimo architektūros raidai. Richardas Detlefsenas apie Rytprūsius rašė: „regime meną, kuris kolonizatorių nors ir paveiktas, kai kuriose vietovėse daugiau ar mažiau pakeistas, vis dėlto yra vietinis ir tik šiam kraštui būdingas. Kur kolonistų būta daugiau, pavyzdžiui, Varmėje, Oberlende, Semboje, Natangoje, ten labiau jaučiama jų įtaka pastatų konstrukcijoms; juo arčiau menčiau ir vėliau kolonizuoto arba iš vis nekolonizuoto krašto sienos, sakysime, kai kurių Mozūrų ir Lietuvos sričių, tuo daugiau pirmąsio, iki šiol išlikusio savitumo. Tik per paskutiniuosius dešimt metų (tai yra XX a. pr.) senąją statybos manierą visur išstūmė verslininkystės menas“ (Detlefsenas 1995: 10).

Tai rodo, kad etniniai demografiniai pokyčiai ir jų intensyvumas yra svarbus lokalinės etninės ir bendrosios kultūros raidos veiksnys: kolonistų palikuonys, kurie, pasak Algirdo Matulevičiaus, Mažojoje Lietuvoje turėjo daug daugiau teisių negu lietuvinkai, iki pat XX a. šiaurinėje dalyje buvo veikiami vietos gyventojų statybos tradicijų, o labiau atmiestose vietose patys darė didesnę įtaką statybai. Taigi toje pačioje Prūsijos valstybei priklausiusioje Mažojoje Lietuvoje dėl skirtingų agrarinės kultūros geografinių kontekstų XIX a. buvo susiformavusios kelios lokalinės kultūros, turėjusios ne tik tarpusavio sąsajų, bet ir skirtumų, kurios skleidėsi medžiaginėje kultūroje ir nematerialiajame pavelde. Pavyzdžiui, Mažojoje Lietuvoje ir Mozūruose buvo analogiškų formų Joninių papročių, susijusių su vietiniais laukiniais augalais – *kupolės* rengimas, „*raganų deginimas*“, kurių nepasitaikė kaimyninėse srityse. Be to, čia per Verbas plakta kadagiais, o šito nedarė aplinkinių sričių gyventojai.

Lokalinei kultūros raiškai gamtinės sąlygos daro ypač didelę įtaką. XIX a. miškas Lietuvoje buvo pragyvenimo šaltinis medkirčiams, deguto varytojams ir anglių degėjams, stiebinį mišką į Vokietijos laivų gamyklas plukdžiusiems sielininkams. Miškų gausa, centralizuotas medienos statyboms skirstymas iš dvarų, po baudžios panaikinimo miško servitutai iki pat XX a. leido kaupti statybų iš rąstų patirtį. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Petras Leonas rašė, kad Gelgaudiškio dvare tada kiekvienas pilnas ūkis iš servitutinio miško turėjo teisę gauti po 2 sienojus trobesiams taisyti ir 24 didelius vežimus statyboms netinkamos medienos – kelmų ir sausų šakų – kurui (Leonas 2005: 410). Javų auginimu besiverčiančioje Rytų Aukštaitijoje klojimų, daržinių, tai yra tų ūkinų pastatų, kuriuose nereikėjo palaikyti kaip gyvenamajame name šilimos, sienas išpindavo vytimis. XX a. pirmojoje pusėje panaikinus servitutus ir miškui vis labiau brangstant, ten, kur buvo pakankamai molio išteklių – ypač Šiaurės ir Pietvakarių Lietuvoje – plito lentomis apmuštos daržinių ir klojimų konstrukcijos bei plūktiniai molio pastatai, Klaipėdos krašte – ir plytiniai gyvenamieji namai. Mažojoje Lietuvoje šis procesas prasidėjo kur kas anksčiau. Lietuvišką medinės architektūros tradiciją jau XIV a. viduryje čia silpnino pamažu į miestus, o vėliau ir į kaimus besiskverbianti mūro statyba. Tiesa, ją palaikė kolonistų teisė iškirsti miško tiek, kiek reikia statyboms. Miškingose ir pelkėtose vietovėse miško išteklių buvo didesni ir medinė gulsčių rąstų statyba *i kertis*, rečiau šulinė statyba – *šulus budavoti* – Rytprūsijoje ilgiausiai išliko Mažojoje Lietuvoje ir Mozūruose. Kitur dažniau buvo naudojama kolonistams įprastinė karkasinė konstrukcija su plūktu moliu. R. Detlefseno nuomone, čia lėmė ne tiek noras pabrėžti savo kitoniškumą, kiek ekonominiai motyvai – pigiausios ir lengviausios įgyjamos medžiagos (Leonas 2005: 16). Lietuvos, kaip baltų arealo lokalinio padalinio, agrarinė kultūra iki šiol tiesiogiai siejasi su

medžio kultūra. Medis tebėra svarbi medžiaga statyboms ir meninei bei tikėjimo raiškai.

Išorinis lokalinės kultūros geografinis kontekstas gali būti neribotai plečiamas atsižvelgiant į identiškų ir analogiškų kultūros reiškinių arealus, teritorijų bendrą administracinę priklausomybę, ekonominius ir politinius ryšius, kitus veiksnius, kurie padeda ar trukdo susidaryti įvairialypiam lokaliniam kultūros tapatumui vyraujančių pragyvenimo būdų, religinės, pilietinės ir tautinės savimonės bei amžiaus grupių subkultūros plotmėse. Abu kontekstai yra svarbūs siekiant nustatyti konkrečios lokalinės kultūros ištakas, jos esminių bruožų, atsiskleidžiančių specifinėmis ir vietinėmis universalios kultūros formomis, susidarymo prielaidas, modeliuoti socialinės ir kultūros sistemos perspektyvas kuriant atskirų vietovių ekonominės plėtros ir lokalinio tapatumo apsaugos projektus, panaudojant centro ir periferijos ryšius.

XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje postpostmodernioji kultūra Lietuvos etnologijoje atsivėrė per naują žinių visuomenę, kurioje pasaulėžiūra, vertybės, elgesio normos, simboliai, gamyba bei prekyba ir net visas gyvenimo būdas atsidūrė tiesioginėje multimedijų įtakoje. Pasaulis pasidarė nepaprastai mažas. Globalizacija, apraizgiusi pasaulio ekonomiką, pradėjo pergalingą žygį prieš etninių kultūrų unikalumą platindama vienodas standartines realijas. Reklama jas kasdien visuomenei pateikia kaip kiekvieno asmeniškai geistiną ir reikšmingą šiuolaikinio gyvenimo prestižinį akcentą. Tačiau, kita vertus, vis labiau ryškėja poreikis jei ne išlaikyti, tai sukurti lokalinį tapatumą kaip bendruomenę konsoliduojančią priemonę, būdą skatinti patriotizmą ir pilietinę savimonę. Šiuo atveju ypatingą reikšmę įgyja nesukultūrintas ir sukultūrintas kraštovaizdis, sudarantis foną kultūros paveldui, tradicinei medžio kūrybai ir jos pagrindu kuriamiems simuliakrams ar pastišui, galinčiam tapti konkrečios lokalinės kultūros simboliais.

Naujas išorinis lokalinės kultūros geografinis kontekstas, skatinantis tokią jos raidą, atsiveria per turistų srautus. Į juos orientuojamasi kuriant architektūrą, interjerus, gaminant suvenyrus, stengiantis šalia etnografinių valgių sukurti originalius autorinius patiekalus, kuriems suteikiama lokalinės kultūros simbolio vertė. Sąmoningai kuriami kryptingi mitai, kuriais lokalinė kultūra pajungiama vietinės ekonomikos plėtotei.

Lietuvos kultūros istorijos konteksto pavyzdys. Kultūros atžvilgiu istorija yra visuomenės realizuotų idėjų seka, kuri priklauso nuo įvairialypės žmonių veiklos ir jos aplinkybių. Ypatinga, sukeliančia kultūros posūkius veiklos rūšimi laikytinos įvairios reformos.

Rengiant ūkio reformas, valstybės valdžiai kas kartą kyla klausimas, kokią jos duos ekonominę naudą valstybei ir reformos paliestiems žmonėms. Refor-

mą įgyvendinus, kyla kitas klausimas: kokias pasekmes ji sukėlė visuomenės kultūroje ir kaip jos atsiskleidė įvairių kartų žmonių gyvenime? Čia žvilgtersime į istorijos konteksto reikšmę per sąsajas tarp valdžios nurodymų ir kultūros, išreiškiančios etninę kultūrinę tapatumą šeimos gyvenimo ir gyvenvietės plotmėse. Etnologai Izidorius Butkevičius apžvelgė XVI–XX a. Lietuvos kaimo architektūrą (Butkevičius 1971; Butkevičius 1980), Angelė Vyšniauskaitė – šeimos raidą (Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė 1995).

Kiekviena žemės reforma turėjo tam tikrą funkciją ir išreiškė juridškai įtvirtintus ekonominius santykius tarp žemės valdytojų ir jos naudotojų. Šie santykiai atsiskleidė įvairių institucijų (tarp jų ir karaliaus) nustatytais žemėvaldos, žemėnaudos ir žemės rentos formomis. Reforma kas kartą rėmėsi prievarta tai visuomenės daliai, kurią reikėjo įtraukti į naują ūkio sistemą, ir tai teritorijai, kurioje turėjo vykti numatytieji procesai. Pirmiausia reformos paliesdavo valstiečius, kuriais rėmėsi šalies žemės ūkis.

Pirmąją Lietuvos valakų žemės reformą 1557 m. balandžio 1 d. paskelbė Lietuvos ir Lenkijos valstybės karalius Žygimantas Augustas. XVI–XVII a. privačiose valdose išlikusios senosios gyvenvietės padeda suprasti, kokie pasikeitimai vyko prasidėjus reformai. Kasparas Hennenbergeris 1595 m. apie Mažąją Lietuvą rašė, kad vienoje lietuvių sodyboje gyvena dvidešimt, trisdešimt ar keturiasdešimt ir daugiau vienos giminės asmenų. Maistu rūpinosi ir jį dalindavo šeimos motina. Valgė name, kuris nuo suodžių ir dulkių gerokai pajuodęs (Hennenbergeris 2001: 339–340). Iš aprašymo matyti, kad tai senovinis XX a. pasiekęs dūminis namas su atviru židiniu viduryje arba krosnimi, kur buvo gaminamas maistas. Pasak K. Hennenbergerio, kiekviena pora gyveno atskirame namelyje – klėtyje (*Kleidt*), pastatytoje iš apvalių rąstų ir su rūsiu apačioje, o viršuje būdavo belangė kamara ir vienerios durys. Dar buvo mažesnių pastatų atskiriems darbams: javams kulti, grūdams malti, duonai kepti, alui daryti, skalbti, maudyti ir pan. Javus kraudavo vienus ant kitų varpomis į vidų tarp aukštų, be stogo pastolių (Hennenbergeris 2001: 340). Ko gero, XVI–XVII a. beveik visoje LDK teritorijoje, bent miškingoje zonoje, susidarė prielaidos rasti daugeliui vėliau susiformavusių ir iki pat XX a. išlikusių kultūros panašumų. Pirmiausia tai lietuviams ir didžiulei Rytų slavų teritorijai būdingi gatviniai kaimai su atskirais dviejų galų gyvenamaisiais namais, turinčiais viduryje priemenę, ir ūkio inventorių, liudijantis, kad gyvulių patalpos ir pastatai pašarams laikyti buvo toli vienas nuo kito, nes buvo naudojamos baltiško tipo rezginės, daugelyje vietų ir leksema *rezginie* joms pavadinti.

XVI a. dėl nederlių ir nesiliaujančių karų Lietuvoje siautėjo badas. 1544 m. Krokuvos kanauninkas Stanislovas Gorskis keliaudamas rašė: „Važiuojame pasčiau į Lietuvą, kur jau 4 metai didžiulis badas ir visi galvijai išgaišę. Smulkieji

šlėktos ir valstiečiai visiškai neturi javų, bet karalienės Bonos ir didžiųjų ponų svirnai pilni. <...> Nelaimingi vargšai, bado spaudžiami turi maitintis pelais, šiaudais, gilėmis, o ne kartą ir savo laisvę parduoti“ (1544 m. kovo mėn.... 1955: 124). Tokiomis aplinkybėmis vykdoma valakų reforma turėjo dvigubą funkciją: suteikti nuskurdusiems valstiečiams galimybę išgyventi ir nesunkiai aprūpinti dvarus baudžiauninkais. Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Senojo antroji žmona, iš Italijos kilusi Bona Sforca plėtė savo žemes užrašymais, išpirkimais, spekuliacijomis. Taip ji įsigijo didelių valdų Lenkijoje ir LDK. Jose įgyvendino iš Italijos kilusią žemės reformos idėją – ūkinę patirtį, kuri XVI a. pirmojoje pusėje buvo įdiegta Bonos Sforcos motinos dvaruose. 1552–1555 m. karalienė Bona jai priklausančiose Pinsko ir Klecko seniūnijose vykdė agrarinę reformą: matavo žemes valakais ir steigė jose naujas gyvenvietes. Tai tapo pavyzdžiu valakų reformai visoje LDK.

Valakų reforma siekta valstiečiams tolygiai paskirstyti feodalines prievoles, susieti jas su naudojamos žemės plotu ir ūkiniu valstiečio kiemo pajėgumu bei pririšti juos prie dvarų. Tačiau svarbiausia – patys valstiečiai buvo aprūpinami žeme, kurią dirbdami jie turėjo pasirūpinti savimi, ir už ją turėjo dirbti dvaro žemę palivarkuose arba mokėti mokesčius – činšą. Kiekvienam palivarko valakui skirta po 7 valakus valdinių su jaučiais ir arkliais. Sukurta uždara ūkių sistema, kurios visos dalys priklausė viena nuo kitos: dvaras valstiečiams teikė žemės, kartais ir darbinių gyvulių, valstiečiai įdirbdavo savo ir palivarkų žemes, atlikdavo kitas prievoles dvarui, dvaras palivarkuose gautąjį derlių ir gyvulius naudojo LDK didžiojo kunigaikščio Lietuvos ir Lenkijos karaliaus šeimos reikalams, o ištikus nepritekliais, kaimą šiek tiek paremdavo sėkla.

Valakų reforma ėmė skaldyti didžiąją šeimą, kuri drauge atlikdavo prievoles LDK didžiajam kunigaikščiui. Ji įgaliojo išmatuoti žemes. Atsižvelgiant į žemės reljefą, prie kiekvienos pilies ir dvaro turėjo spiestis palivarkai, apie palivarkus – kaimai. Matininkai parinkdavo jiems kurtis tinkamą žemę, padalindavo ją į tris laukus. Juose prakarčiui buvo sėjami rugiai, paliekamas pūdymas ir parinktame vasarajui lauke daromas lydymas. Viduriniame lauke abipus kelio buvo kuriama kaimavietė. Tuo keliu kiekvienas valstietis galėjo pasiekti jam skirtą rėžį bendrame lauke, palivarko laukus ir patį dvarą. Jei žemės buvo daugiau negu sodybų, jos likutis buvo atmatuojamas skersai valakų. Čia galėjo būti įkurta nauja sodyba – užsienis, arba didesnę šeimą turėjęs valstietis galėjo ją išsinuomoti. Visi trys kaimo laukai buvo suskirstyti rėžiais ir traukiant burtus po lygiai padalinti kaimiečiams (1562 m. spalio mėn... 1955: 178–179). Šio suskirstymo palikimas pasiekė XX a., iki pat išperkamujų žemės mokesčių panaikinimo, kol valstiečiai galėjo laisvai disponuoti savo žeme. Ir vėliau Rytų Lietuvos kaimuose, kurių nepalietė Piotro Stolypino žemės reforma, o ypač

Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte, kuriam priklausė nemaža Lietuvos ir Baltarusijos dalis, išliko režiniai gatviniai kaimai.

Valakų reformos vykdytojai išsamiai nurodydavo, kaip ūkininkauti ir net kaip įrengti ūkinius pastatus. Žemaitijos valsčių revizoriaus Jokūbo Laškauskio 1562 m. spalio 31 d. įrašė Karšuvos valsčiaus inventoriuje patariama nelaikyti gyvulių gyvenamuose namuose, o įrengti jiems diendaržius, kaip Podliašėje: padaryti aptvarus mėšlui kaupti, kuriuose stovėtų iš rytų, šiaurės ir vakarų pusės neaukštos pastogės bent su dviem sienomis ir gyvuliai, kada panorėję, galėtų į jas įeiti (1562 m. spalio mėn... 1955: 179). Raginama palivarkų klojimuose nestatyti jaujų, nes jose kultūrų javų šiaudai nelabai tinka pašarui, o jei tokių būtinai reikėtų, klojimus statyti atokiai nuo tvartų ir stirtų, kad saugiau būtų nuo gaisro (1557 m. balandžio mėn... 1955: 175). Tokia klojimų statymo tvarka išliko Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje iki pat XX a. vidurio.

Valakų reforma kaimo gyventojams nustatė kolektyvines prievoles: reikėjo kaimui drauge daryti kirtimus lydydams žiemkenčiams sėti, sausinti kaimynų žemę apie sodybas, laukų kelius ir kaimo gatves išgrįsti akmenimis ir apipilti smėliu, kad ilgiau laikytų tekiniai, rūpintis tiltų statyba ir remontu⁵ (1562 m. spalio mėn... 1955: 178). Taip buvo įteisintos kaimynų talkos, pakeitusios bendrą didžiosios šeimos darbą. Jos ilgainiui tapo kaimo gyvenimo būdu ir elgesio norma kasdienėje buityje, ypač kai reikėdavo nuimti derlių, prasidėdavo linaminis, gyvulių bendruomeninis ganymas, kai prireikdavo visokeriopos paramos padegėliams, elgetoms išlaikyti. Kūrėsi vietinės bendruomenės. Jų nariai – atskiros šeimos – buvo visuomenės hierarchinės sistemos dalis. Šeimos galva buvo jos globėjas ir tarpininkas tarp jos ir aukštesnės valdžios. Tokie bendruomeniniai kaimynų ir patriarchaliniai šeimos narių santykiai daugelyje Lietuvos vietų išliko iki pat XX a. vidurio. Sovietmečiu kolūkiuose gana ilgai visos šeimos darbdieniai buvo registruojami šeimos galvos vardu ir tai sukėlė daug keblumų pradėjus kolūkiečiams forminti pensijas. Kolūkiuose šeima, kaip ūkinis vienetas – kiemas, sudarė darbo bendriją, drauge valdančią sodybiniam sklypui skirtą žemę. Tai sukėlė spartų šeimų skaldymąsi siekiant gauti daugiau sodybinės žemės ir prisidėjo prie šeimos hierarchinės struktūros ir vidaus tarpusavio santykių modernėjimo Lietuvos kaime.

1547 m. Didžiojo kunigaikščio nuostatuose pilių ir dvarų valdytojams nurodomi būdai, kaip išlaikyti sodybas ir jas gausinti: „Visada yra naudinga mūsų dvarams, pilims ir valdoms, kad mūsų seniūnai, laikytojai ir urėdininkai, paėmę iš valstininkų nuo tėvų sūnus, atiduotų juos mokyti įvairių amatų, kurie paskiau galėtų būti naudingi visokiems reikalams prie mūsų dvarų ir pilių, ir, kai išmoks, tai sodinti juos mūsų žemėje, kad tuo tikriau mes galėtume panaudoti juos savo reikalams. Tokiu pat būdu ir kumečių vaikai gali būti

atiduodami mokytis amatų, ypač kur tėvas turi daug sūnų. Tie amatininkai bus daug naudingesni, negu neišsilavinę žmonės; jiems gali būti duota sodyba už tarnybą arba už amato darbą, kurio yra išmokę, arba už piniginius mokesčius, o amatas bus jiems pagalba visokioms savo reikmėms ir mūsų reikalams“ (1547 m. Didžiojo... 1955: 127–128). Taip pirmiausia buvo įteisinama majoratinė paveldėjimo teisė, kuri, virtusi papročiu, buvo paplitusi ir XX a.: ūkį paveldėdavo vienas, dažniausiai vyriausias sūnus, o kiti susirasdavo kitą pragyvenimo šaltinį. Antra, kaime išsigalėjo daugiašakės veiklos tradicija, gebėjimas patiems pasigaminti visus namie reikalingus daiktus, poreikis perimti naujas technologijas ir apskritai dėmesys naujovėms.

Šitaip buvo įgyvendintas tais laikais optimalus, ekonomiškai pagrįstas ūkinės veiklos mechanizmas, sujungęs į vieną vienetą dvarą, dvaro palivarkus ir jam priklausančius kaimus ir padėjęs pamatus baudžiaviniam ūkiui, ilgam įtvirtinęs vidinius kaimo ir dvaro santykius, nuklearinę šeimą, kaimų kraštovaizdį, statybą ir žemėnaudą.

Beveik po 300 metų kilo baudžiavos panaikinimo idėja, nes rinkos ekonomikos stabdžiu tapo trilaukė žemdirbystė. 1807 m. asmeninę laisvę gavo Mažosios Lietuvos gyventojai, Žemaitijoje kai kurie dvarininkai taip pat paleido savo valstiečius. Nauja valstybinė reforma, turėjusi įtakos lokalinės medžiaginės kultūros poslinkiams Lietuvoje, buvo Pavelo Kiseliovo inicijuota 1840 m. palivarkų pertvarka, orientuota plėtoti dvaro gyvulių ir grūdų ūkį.

1861 m. baudžiava panaikinta visoje Lietuvoje. Tuo pačiu metu plėtėsi naujai ūkininkavimo sistemai pritaikyta žemėtvarka, su kuria siejosi ir naujų lini-jinių, vėliau, XX a., radialinių kaimo gyvenviečių plėtra. Asmeninė laisvė leido užsiimti amatais ir migruoti. Majoratinė paveldėjimo teisė padėjo pagrindus etnografinė specifika virtusiai paprotinei teisei vyriausiajam sūnui paveldėti ūkį ir išmokėti dalis broliams ir seserims. Keldinantis į vienkiemius, atsirado galimybė statyti namus pagal smulkiosios šlėktos pavyzdį. Dideli žemės išperkameji mokesčiai buvo priežastis atsirasti naujoviškoms didžiosioms šeimoms. Jose susituokusiųjų poros buvo tarpusavyje susietos ūkio darbais ir bendra mityba, tačiau jau turėjo ir savų pajamų. 1906 m. lapkričio 9 d. paskelbta Piotro Stolypino žemės reforma tapo masinio gatvinių kaimų irimo pradžia, kurią pristabdė ir nukreipė kita linkme 1941 m. prasidėjusi sovietinė okupacija, žemės nacionalizavimas ir XX a. antrojoje pusėje įgyvendinta žemės ūkio kolektyvizacija.

Vienkiemių sistema turėjo pranašumų: leido geriau išnaudoti dirbamąją ir sodybos žemę, skatino sudėtingesnę kaimo statybą ir pastatų planus. Gausėjo universalios paskirties pastatų, susidedančių iš keleto ar daugiau patalpų, kurios turėjo aiškų funkcinį ryšį ir pritaikymą. Vienkiemiai suardė kaimo ben-

druomeniškumą ir skatino plėtoti piniginius tarpusavio santykius, paversdami bendruomenines talkas samdomu darbu.

1919–1939 m. Lietuvos Respublikos žemės reformos tikslas buvo sureguliuoti žemėvaldą ir aprūpinti kaimo gyventojus žeme. Socialinė diferenciacija ir skirtingos ekonominės sąlygos sukėlė kultūros invariantiškumą, prisidėjo prie anksčiau prasidėjusių kultūros permainų įtvirtinimo Lietuvos lokalinėje ir regioninėje kultūroje.

Sovietinė žemės reforma 1948–1952 m. nacionalizavo žemę ir iš esmės sugriovė Lietuvos Respublikoje dėtus modernaus kaimo kultūros pagrindus. Antrojo pasaulinio karo ir pokario netekčių nualintas kaimas buvo sugražintas į XX a. pradžios būklę: trumpam į buitį sugrįžo namų audimas, muilo virimas, dažymas. Paplito įprotis slapta varyti degtinę. Ši reforma privačioje kaimo žmonių ūkinėje veikloje ilgam užkonservavo darbą tradiciniais žemdirbystės įrankiais kaip istorijos posūkio nulemtą neišvengiamą priešingybę valstybiniam kooperatiniam ūkiui, kurį nuosekliai modernia technika rėmė valstybė. Tuo pačiu metu dvasinių reikmių tenkinimas iš šeimos, bendruomenės ir Bažnyčios buvo perkeltas į kultūros namus – naujas valstybės kontroliuojamų paslaugų institucijas, lokalinėje kultūroje platinančias politizuotas ir ideologiškai užangažuotas naujas kultūros formas. Po kelių dešimtmečių ėmė ryškėti naujo valstybės reglamentuoto vyksmo – melioracijos – pasekmės: buvo sunaikinta didelė dalis etnokultūrinio kaimo statybos ir tradicinės agrarinės kultūros paveldo, pakeistas kraštovaizdis ir išplėtotą privačią iniciatyvą varžanti profesionali kaimo gyvenviečių mūro statyba, suteikusi kaimui urbanizuotos industrinės kultūros pavidalų ir kaimo gyvenimo būdą priartinusi prie miestietiško.

Istorijos, kaip ir geografijos, kontekstas skirtingai veikė mikroaplinką ir makroaplinką, nes istorijos vyksmas net nedidelių gretimų teritorijų kultūrą palietė nevienodai. Vykdam valakų reformą, pirmiausia pasikeitė karališkųjų – valstybinių valstiečių gyvenimas, nes privačių dvarų savininkų ji nevaržė. XIX–XX a. skirstymasis į vienkiemius įstrigo taip ir neapėmęs didelės dalies Aukštaitijos ir Dzūkijos, tad etnografiniuose regionuose susidarė lokaliniai ūkinės veiklos ir galimybių naujoviškiau gyventi skirtumai.

Po Antrojo pasaulinio karo sovietinė žemės reforma sukūrė skirtingas sąlygas pragyvenimo kultūrai kolūkiuose ir paverstuose tarybiniais ūkiais buvusiuose dvaruose. Visoje Lietuvoje visos individualios pastatų remonto iniciatyvos susidurdavo su statybų reglamentu ir įvairiais draudimais, kuriais siekta unifikuoti kaimo gyvenimą ir sukoncentruoti jį miesto tipo gyvenvietėse. Visuotinė Lietuvos žemės melioracija nušlavė daug vienkieminių kaimų ir tapo architektų projektuotų naujų kolūkinių gyvenviečių statybos, jomis paverstų miestelių ir pavienių gatvinių kaimų plėtros priežastimi. Jų modernėjimas ir miestietiško gyvenimo būdo plitimas buvo kur kas spartesnis, negu išlikusiuo-

se tradiciniuose kaimuose ir sodybose, ypač pripažintuose etnografiniais Dzūkijos ir Aukštaitijos regioniniuose parkuose. Taip formavosi takoskyros tarp istorijos vyksme reformų paliestų ir nepaliestų lokalinių kultūrų, kurių savitumas atsiskleidžia vietiniais tradiciniais ir su jais sumišusiais naujais gyvenimo būdo pavidalais.

Išvados

1. Konkretaus geografijos konteksto ir istorijos konteksto analizė etnologiniuose tyrimuose prilygsta instrumentams, padedantiems atskleisti, kaip vidinė ir išorinė etnodemografinė, gamtinė, kultūrinė aplinka, politiniai ir kultūriniai ryšiai, administraciniai veiksniai (administracinės priklausomybės pokyčiai, žemės reformos ir pan.) sukelia lokalinius istorinės etninės kultūros kompleksinius pokyčius, prisideda prie lokalinių kultūros tradicijų ir ūkio ekonomikos vientisumo įtvirtinimo, istorinės etninės kultūros plėtotės nuoseklumo.

2. Istorijos ir geografijos kontekstas yra svarbi lokalinės kultūros tyrimo sudėtinė dalis, padedanti atskleisti kiekvienos epochos gyvenimo būdo savitumą. Diachroninė vidinio ir išorinio geografinio konteksto analizė leidžia nustatyti kultūros reiškinių plėtros ištakas, kultūros realijų kilmės centrus, jų plitimą periferijoje ir pasikeitusių kontekstų pėdsakus makroaplinkose ir mikroaplinkose. Geografinio ir istorinio lokalinės kultūros konteksto tyrimai reikšmingi ne tik teorinėms kultūros realijų raidos išvalgoms, bet ir kultūros tęstinumo praktikai, tautinio ir lokalinio tapatumo savimonei formuoti bei stiprinti, vietinio kultūrinio kapitalo panaudojimui krašto ekonomikos plėtotei.

Literatūra

- 1544 m. kovo mėn. 15 d. Žinios apie badą Lietuvoje ir prabangą karaliaus kieme. 1955. Jablonskis K. (sud.). *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai 1. Feodalinis laikotarpis*: 124. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- 1547 m. Didžiojo kunigaikščio nurodymai urėdams dėl baudžiavinių prievolių užtikrinimo. 1955. Jablonskis K. (sud.). *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai 1. Feodalinis laikotarpis*: 127–128. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- 1557 m. balandžio mėn. 1 d. D. k. Žygimanto Augusto valakų įstatymas. 1955. Jablonskis K. (sud.). *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai 1. Feodalinis laikotarpis*: 172–177. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- 1562 m. spalio mėn. 31 d. Valsčiaus vaitų pareigos, prižiūrint valstiečių gyvenimą ir ūkininkavimą. 1955. Jablonskis K. (sud.). *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai 1. Feodalinis laikotarpis*: 178–179. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Butkevičius Izidorius. 1971. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis.
- Butkevičius Izidorius. 1980. *Lietuvos socialistinio kaimo gyvenviečių formavimasis*. Vilnius: Mokslas.
- Crime Prevention: On Holiday – Local Culture. 2005.
<<http://www.bbc.co.uk/crime/prevention/localculture.shtml>> [žiūrėta 2005 11 09].
- Detlefzenas Richardas. 1995. *Rytų Prūsijos kaimo namai ir medinės bažnyčios*. Vilnius: Mintis.
- Edensor Tim. 2002. *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford–New York: Berg Publishers.
- Goźalčynska-Kočkodaj Malgožata. 2006. Rol i značenije investicionnych zatrat v regionalnom i lokalnom razvitiji, *Socialiniai tyrimai/Social Research* 2(8): 37–43 (rusų k.).
- Hennenbergeris Kasparas. 2001. Didesnių Prūsijos krašto žemėlapių paaiškinimas, Vėlius N. (sud.). *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 2, XVI amžius*: 337–348. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kultura współczesna* 4(42). 2004.
- Merkienė Regina. 1976. Tvirtų raida Lietuvoje XVI–XVII a. ir jų ūkinis panaudojimas (1. Terminija ir tvirtų genezės tyrinėjimai), *LTSR Mokslų Akademijos darbai, A serija* 4: 95–115.
- Muktupavelas Valdas. 2005. Baltų kultūros regionas: mitas ar realybė, *Kultūros barai* 8–9: 7–12.
- Leonas Petras. 2005. *Teisinė publicistika. Pergvenimai ir atsiminimai. Teisinis palikimas. Raštai* 3. V. Andriulis (sud.). Vilnius: Teisinės informacijos centras.

- Pruskus Valdas. 2005. Kultūrinio kapitalo raidos ypatumai, *Problemos* 67: 48–62.
- Ränk Gustav. 1962. *Die Bauernhausformen im baltischen Raum*. Würzburg: Holzner-Verlag.
- Slava Mirdza, Terentjeva L. N. (red.). *Istoriko-etnografičeskij atlas Pribaltiki. Odežda. Karty* (Ischodnyje karty: A. Volma, V. Kulikauskene. M. Miliuvene, M. Slava). Riga: Zinatne (rusų k.).
- Vyšniauskaitė Angelė, Kalnius Petras, Paukštytė Rasa. 1995. *Lietuvių šeima ir jos papročiai*. Vilnius: Mintis.
- Wisconsin Teachers of Local Culture. 2007. <<http://csumc.wisc.edu:16080/wtlc>> [žiūrėta 2007 04 25].

Local Culture in Historical and Geographical Context

Irena Regina Merkiene

Summary

This paper deals with the concept of local culture, trends and tasks of local research and applied aspects of natural and purposive formation of local cultural phenomena. Concrete characteristics of local culture open as forms and functions of cultural realities, habits and renovated experience, show influences of economy structure, politics of culture and individual culture creation in social everyday life. Local culture as a whole is connected with conventional territory and relations between research object and interior–exterior geographical and historical context. Applied goals of local cultural studies are: 1 – to decrease social stress and opposition between ethnic groups formed on the basis of changed political administrative boundaries, migration and conflict with a new unknown culture, 2 – to apply traditions of local culture, especially cultural heritage, and natural resources as a basis for local economy.

History and geography in local researches of historical ethnic culture are greatly intertwined. Their data let us produce theoretical presumptions more consistently, especially about connections of local culture and interior geographical context, which include natural territorial economical complexes, particularly local natural resources and historical landscape: the basis for cultural economical action, creation and protective original authentic knowledge and cultural traditions. Social components of geographical context (self-government, demographic data, particularly ethnic, confessional and professional and age composition of inhabitants) reveal sources of local possibility for choice and use of cultural realities.

Exterior geographical context of local culture would be unbounded, taking it into consideration all the circumstances: areas of analogous and identical cultural phenomena, belonging to common administrative territory, economical and political connections and other factors that help or hinder formation of diversity of local ethnic cultural identity in the spaces of predominant mode of life, religion, national and civic self consciousness, and subcultures of age groups. Exterior and interior geographical contexts are useful for establishing concrete local cultural roots and preconditions for essential traits arising as specific and local forms of universal culture, planning social and cultural system perspectives, projects of economic development and protection of local identity by employing centre – periphery connections.

Historical context is closely connected with historical ethnic culture and interpretations of local anthropology studies. It is based on conceptual estimates of cultural realities in the permanent influence of social and political history action. The main questions are related to issues of stability and change of ethnic rural culture: housing and settlements, mode of family and community life, spirit of the epoch. History and geography are employed as an instrument to reveal distinctive local culture of separate periods. Diachronic analysis of interior and exterior geographical context lets us establish sources of expansion of cultural phenomena, centres of dispersion and spreading realities, tracks of changed contexts in macro and micro environments.

Analysis of one factor of Lithuanian historical context shows that local cultural activity was influenced by realization of new economic ideas irrespective of ethnic boundaries for development of economic cultural identity. In the change of social generations, historical cultural experience disseminated by a trajectory of vertical and horizontal dispersal.

The powerful disorganized the settled stratum of culture and constructed new plan supported by theory and practice of their own or someone else's economic experience. The content of the plan was known only to a small part of society. There was always provision for land partitions and of integration to the agrarian culture, more modern and adapted to new needs; dwellings, settlements, forms and relations of family and community. Such cultural integration had to create a new local economic cultural identity and to guarantee the base for economic power of the social structure. An important factor for raising of the whole local ethnic cultural peculiarity was a mingling of forms of traditional culture with innovations carried out by agricultural reforms.

Historical and geographical contexts had a different effect in micro-environment and macro-environment. The 1557 land reform at first changed the mode of life of Lithuanian royal peasants. In 19th-20th centuries distribution

of compact villages into separate individual farms included only part of Lithuania like the new settlements of collective farms in the second half of the 20th century. The result was different local conditions of farm economy and possibilities for modernisation of the culture every day life in the separate ethnographic regions, even in regional parks, small ethnographic villages and farmsteads. Stability of natural surroundings furthered the continuation of local cultural traditions. Historical actions frequently disturbed this process and opened local space for cultural changes and new shapes of local identity.

Gauta 2007 m. balandžio mėn.